

ХУДОЖНЄ РІЗЬБЛЕННЯ ДЕРЕВ'ЯНИХ ПАТЕРИЦЬ З ЦЕРКОВ ГУЦУЛЬЩИНИ ХVІІІ–ХХ СТОЛІТЬ

Постановка проблеми. Потрапляючи під склепіння гуцульської церкви, людина спершу почувається трохи приголомшеною золотим сяйвом, що дихає від стін, склепінь, іконостасу та предметів облаштування. Але, освоївшись, починає усвідомлювати, що яскраве тло, на якому розміщені усі фігуративні й орнаментальні композиції, виконує певні функції. Воно не тільки символізує світло Божественної істини, яким (хоча воно фізично й невидиме) пронизане все довкола, але тут це мерехтливе сяйво виконує й суто практичну функцію. Завдяки йому простір церковного інтер'єру набуває ще більшої значимості та величавої гідності, що спонукає до зосередженості й абстрагування від повсякденної суєти [1, с. 53]. Тим паче, що створенню такої атмосфери підпорядковані всі інші предмети облаштування гуцульської церкви: престіл, кивот, тетрапод, аналой, панікадило, свічники, процесійні та ручні хрести, різноманітні за стилістичним й композиційним вирішенням патериці, ще більше сакралізуючи її.

Досліджуючи художнє різьблення предметів облаштування гуцульських церков, можна стверджувати, що саме дерев'яні патериці зберігаються у найбільшій кількості в інтер'єрі храмів. Гуцульські патериці є невід'ємною складовою священного церковного дійства, хоча мистецтвознавці не приділяли їм належної уваги. На сьогоднішній день немає чіткої класифікації цих предметів літургійного вжитку за формою та декором.

Розгортання теми. Гуцульська патериця являє собою довгу палицю із символічним зображенням (знаками сонця, місяця або лику святих) в оточенні сяйва, увінчаного хрестиком. Патериці були символом влади: родової, військової, цехової, а також вищих християнських священнослужителів. За функціональними та художніми особливостями вони близькі до процесійних хрестів [2, с. 290]. Знаки-символи на них — сонце, місяць або «звізди» — та інших предметах церковного начиння нагадують про темряву, яка оповила

світ під час розп'яття : «І темрява стала по цій землі аж до години дев'ятої ... і сонце затьмилося, і в храмі завіса роздерлася на двоє...» (Лк. 23 : 45). У сучасних церковних обрядах застосовують дві патериці під час богослужінь, а також урочистих процесій, походів з хоругвами тощо.

Рипіди (за Д. Степовиком) також використовуються під час приготування і перенесення євхаристійних дарів. Це округлі іконки крилатих херувимів. Рипіди (патериці) зазвичай металеві, позолочені або зроблені з цінних порід дерева. У Ранній Церкві вони мали таке призначення: ними повівали, немов віялом, коли читалися священні тексти або виконувалися ті чи інші священнодії. «Рипідос» з грецької так і перекладається: «віяло». Згодом до цього практичного застосування додалося і символічне значення: шестикрилі херувими стали асоціюватися з присутністю Святого Духа про священнодіях. Тому віяла з пір'я пав, пергаментні чи полотняні кружальця були замінені круглими іконками з херувимами. Рипіди гуцульських церков мають деякі стильові відмінності та певне функційне призначення [3, с. 255].

Дерев'яні патериці церков Гуцульщини поділяються за формою та декором (рис. 1). За формою вони діляться на три види:

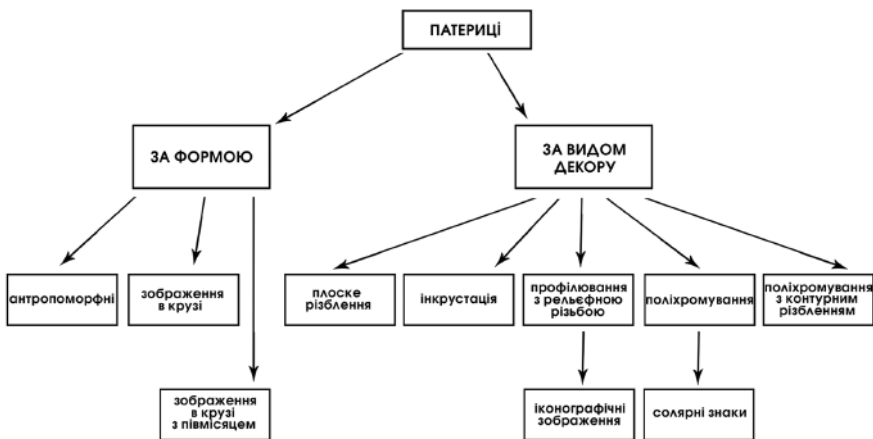
- антропоморфні;
- зображення в крузі;
- зображення в крузі з півмісяцем.

За видом декорування бувають:

- з плоским різьбленням;
- з інкрустацією;
- профільовані з рельєфним різьбленням (іконографічні зображення);
- з використанням поліхромії (солярні знаки);
- з використанням поліхромії та контурного різьблення.

Розглянемо художньо-стилістичні особливості дерев'яних патериць на фактичному матеріалі.

У церкві Різдва Пресвятої Богородиці XVII ст. у с. Криворівня Верховинського району зберігаються кілька давніх дерев'яних патериць, які разом із процесійними хрестами розміщуються праворуч від іконостасу. Вони відзначаються вишуканістю форми та наповненням різьбленої площини магічними символами. Найбільш вирізняється з цієї кількості одна з них. Зверху до точеного, сферичної форми круга кріпиться накладка у вигляді шестикутної зірки, яка увінчується мальтійським хрестом. У нижній частині патериця переходить через вирізану двома півколами деталь, на якій зображений інкрустований шестикінцевий хрест, у місяцеподібну форму з точеною ручкою. Від круга, чергуючись через одну, виступають вирізані деталі: ромби та восьмикутні зірки на підвищенні.

1. Аналіз композиційно-стилістичних особливостей художнього різьблення предметів облаштування інтер'єру церкви (патериці)

У центральній частині патериці, в колі, зображено Розп'яття. З боків фігури Ісуса Христа два кола об'єднані в орнаменті під назвою «кучері». У оздобленні патериць переважають «ружі» з хрестами всередині, «пшенички» та хрести. Місяцеподібна форма в нижній частині патериці складається з центральної частини — квадрата і гострих виступів. У квадраті інкрустований хрест, який утворюється з трикутників. Гострі виступи від середини зрізані до контуру і оздоблені неглибокими скісними лініями. Верхня точена частина ручки видовжена і масивна. Посередині по всьому об'єму проходить мотив «головкате», зверху та знизу в смужках контурні зображення трикутників, між ними площина, засічена вертикальними лініями.

Мистецьку цінність становлять також дві дерев'яні патериці з церкви Вознесіння Христового 1675 р. у с. Люча Косівського району, покриті поліхромуванням. Точений круг оточений каймою з ажурних виступів. Зверху та знизу виступають однакові точені виступи. Верхній завершується маленьким профільованим хрестиком.

Всередині патериці, в колі, яке неглибоко посаджене, бачимо овальне зображення Богородиці. Навколо Діви Марії тло патериці, покрите чорним кольором, оздоблене контурним різьбленням. Від центру шляхом накладання один на одного відходять трикутники, що утворюють 18-кутну зірку. Контур цих трикутників покритий червоним кольором. Всі інші світлі контури орнаменту добре прочитуються на чорному тлі. Зовнішня частина патериці вирішена у формі пластично стилізованих променів сонця. Між ними виростають гу-

цудльські «кучері», які добре поєднуються з гострими виступами. Використання неглибоких підрізів, ажурного різьблення та заovalення деталей підкреслюють стилістичне вирішення цих предметів обстави інтер'єру церкви в контексті з іншими творами літургійного призначення. Окрім чорного тла, зовнішні ажурні виступи, кайма на центральному колі та точені частини покриті теплим охристим кольором.

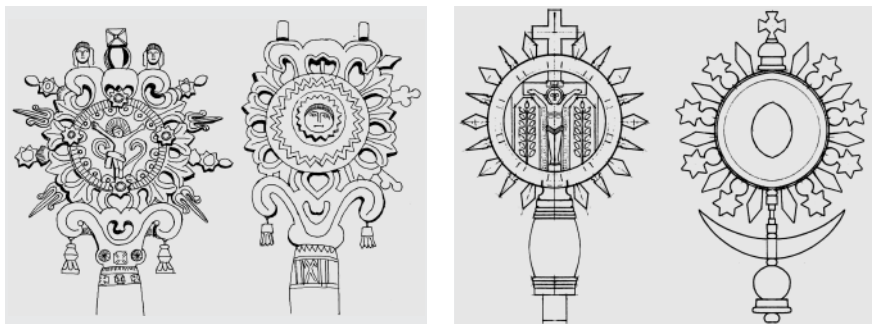
У церкві Вознесіння Христового зберігаються дві інші дерев'яні патериці роботи сучасних майстрів. У їх створенні майстер застосував техніки точіння, профілювання та плоского різьблення. У центрі патериць зображення Ісуса та Богородиці. Зовні виступають через один профілювані трикутники та півкола. Зверху патериці завершуються невеличким хрестом. У нижній частині переходять у точену ручку.

Із збережених сакральних предметів обстави церкви Усікнення голови Івана Хрестителя початку XVII ст. у с. Зелене Верховинського району велику художню та мистецьку цінність становлять дві дерев'яні патериці. Вони вже не використовуються у літургійній відправі, ручки та деякі декоративні деталі відсутні. При їх виготовленні майстер використав техніки точіння, профілювання, інкрустації кольоровим деревом та бісером.

Народний майстер цікаво підійшов до композиційно-конструктивного вирішення патериць. Зверху на точений дерев'яний круг прикріплена декоративна точена деталь. В основі круг переходить у рук'я через точений перехідник. На кожній патериці він іншої форми. Нижче точена частина кріпиться до гострої вигнутої форми, яка нагадує місяць. З боків півкруглі виступи зрізані до контуру та декоровані скісними жолобками. Зовні з точеного інкрустованого круга виступають декоративні профілювані деталі у формі ромба та шестикутної зірки, яка виходить з неповного кола. Ці декоративні виступи теж оздоблені інкрустацією. В середині зірки — інкрустований мотив «ружа», складений з трикутників. «Ружі» перекладені навхрест: чотири трикутники темного кольору, інші чотири мають світліше забарвлення. З тильної сторони по колу патериця оздоблена інкрустованими «ружами». Підсилює кольорове вирішення вставки з бісеру. Вони виконані в трьох кольорах: білому, червоному та сичному.

У Коломийському національному музеї Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринаського знаходиться значна кількість патериць з XVIII–XX ст., виконаних у техніках точіння, вирізування, різьблення та інкрустації.

Особливу мистецьку цінність становлять дерев'яні патериці, які зберігаються у церкві Пресвятої Трійці (с. Яворів Косівського району Івано-Франківської області, 1826 р.). Вони є різними за формою, стилістичним виконанням та декором (рис. 2). З цієї групи можна виокремити дві патериці антропоморф-

2. Композиційна побудова патериць (Церква Пресвятої Трійці, с. Яворів Косівського р-ну Івано-Франківської обл., 1826 р.)

3. Композиційно-структурна побудова патериць з гуцульських церков.

Рисунки автора

ної форми. У їхньому вирішенні народний майстер використав ажурне різьблення, профілювання та плоскорізьблення з незначним вкрапленням рельєфних зображень (Розп'яття, солярні знаки).

Ажурні вирізи цих патериць вдало поєднуються з профілюванням їх контуром. Ці предмети сакрального призначення наповнені глибоким символічним змістом. У композиційному вирішенні використані мотиви суто української орнаментики та християнської символіки: солярний знак у вигляді сонця, колоски пшениці, трілисник, мальтійський хрест, шестикутна зірка. Верхня частина точеної палиці прикрашена мотивами гуцульського плоскорізьблення (рис. 3).

Більш лаконічними та простими формами характеризуються дві інші патериці з вищезгаданої церкви Пресвятої Трійці. У створенні цих предметів майстер користується геометричним підходом. З лицевої сторони, в крузі, на чотирираменному хресті рельєфне зображення Розп'яття, виконане умовно з деякою деталізацією кінцівок. По обидві сторони хреста, в прямокутниках, вписано колоски пшениці. Порушують обтічну форму круга гострі точені виступи, прикріплені ззовні. Увінчуються патериці чотириконечним профілюваним хрестом, який, як і точені декоративні накладки, оздоблений білим бісером. Через точений виступ у вигляді невеличкої бочівки патериці донизу переходять у точену ручку. Зворотню сторону майстер заповнює орнаментальною композицією, яка в центральному крузі містить трансформовану десятипелюсткову «ружу», кожна пелюстка якої розрізана до середини, утворюючи рельєфне зображення.

Висновки. Сакральне мистецьке деревообробництво Гуцульщини, зокрема патериці XVIII–XX ст., засвідчують формування локальних художніх тради-

цій, які відбивають характерні тенденції розвитку цієї галузі української культури з глибин тисячоліть. Дослідження орнаментальних особливостей дерев'яних патериць з гуцульських церков засвідчило використання в декорі мотивів суто української орнаментики та християнської символіки: солярний знак у вигляді сонця, колоски пшениці, трилисник, мальтійський хрест, шестикутна зірка.

Проведення даного дослідження показало, що досягнення певного рівня організації сакрального інтер'єру та окремих предметів церковної обстави можливі за умови глибокого знання історії, традицій народного декоративно-вжиткового мистецтва, вміння творчо застосувати їх в практичній діяльності у процесі створення окремих художніх виробів і їх компонування як в системі закритого простору — в інтер'єрі храму, так і в екстер'єрі. Ігнорування традицій веде до втрати цілісності сакрально-естетичної та образно-символічної систем, руйнування віками сформованих усталених формотворчих засобів декорування. Народні майстри глибоко відчували зв'язок форми з декором, створюючи прекрасні твори гуцульського церковного мистецтва.

1. Павлов Н. А. Алтарь. Ступа. Храм: Архаическое мироздание в архитектуре индоевропейцев. — М., 2001.
2. Степовик Д. В. Иконология й іконографія. — Івано-Франківськ, 2003.
3. Станкевич М. Є. Українське художнє дерево. — Львів, 2002.

Анотація. У статті здійснено аналіз художнього різьблення дерев'яних патериць з церков Гуцульщини XVIII–XX ст. Розроблено їх типологічну структуру за формотворчими та орнаментальними особливостями.

Ключові слова: народне мистецтво, Гуцульщина, патериця, декоративне оздоблення, орнаментальні композиції.

Аннотация. В статье осуществлен анализ художественной резьбы деревянных посохов церквей Гуцульщины XVIII–XX вв. Разработана их типологическая структура по формообразующим и орнаментальным особенностям.

Ключевые слова: народное искусство, Гуцульщина, посох, декоративная отделка, орнаментальные композиции.

Artistic woodcarving of ceremonial maces of the churches in Hutsulshyna of the 18–20th centuries.

Summary. The article gives analysis of artistic woodcarving of ceremonial maces of the churches of Hutsulshyna of the 18–20th centuries. The author structured them typologically depending on their forms and according to their ornamental peculiarities.

Keywords: folk art, Hutsulshyna, ceremonial mace, decoration, ornamental compositions.